4 L'offerta di Elettra

(*Coefore* vv. 84-305)

Il primo episodio presenta Elettra che guida le Coefore e si rivolge a loro, per chiedere come deve comportarsi, se deve dichiarare che porta al padre le offerte della sua sposa devota, o ripetere la formula sacrale che chiede sorte benevola a coloro che offrono le offerte pure, ovvero rovesciarle sul tumulo senza una parola. Le ancelle, solidali con lei, le suggeriscono di chiedere benefici per chi sta dalla parte del morto, lei stessa ed Oreste, e vendetta terribile su coloro che lo hanno ucciso. Elettra esegue il rito invocando Hermes perché gli dèi di sotterra e la Terra stessa ascoltino la sua preghiera, e prosegue invocando direttamente il padre, perché consideri la triste condizione dei suoi figli: faccia tornare Oreste, e assista lei stessa e il fratello nell'opera di vendetta.

Elettra si avvicina alla tomba di Agamennone e vi scorge sopra un ricciolo tagliato, lo prende in mano e riconosce la somiglianza tra quei capelli e i suoi. Non ha dubbi: l'offerta viene da Oreste, che dal suo esilio l'ha mandata sulla tomba del padre. Mentre ripone il ricciolo sulla tomba, osserva sul terreno le impronte dei piedi di due persone: una coppia di impronte assomiglia strettamente alle sue, ed ella rimane profondamente turbata. Oreste si fa riconoscere, indicandole come terzo indizio la stoffa del suo vestito, che un tempo ella stessa aveva eseguito al telaio. I due fratelli si abbracciano e rivolgono insieme una nuova preghiera a Zeus chiedendogli di assisterli. Oreste rivela che lo stesso Apollo gli ha categoricamente imposto la vendetta, minacciandogli le sofferenze più terribili se non avesse ottemperato a questo dovere sacro. Per la struttura dell'intera tragedia vedi *Per approfondire*, p. 70.

Ηλ. δμῳαὶ γυναῖκες, δωμάτων εὐθήμονες,
ἐπεὶ πάρεστε τῆσδε προστροπῆς ἐμοί
πομποί, γένεσθε τῶνδε σύμβουλοι πέρι·
τί φῶ χέουσα τάσδε κηδείους χοάς;
πῶς εὔφρον' εἴπω, πῶς κατεύξωμαι πατρί;
πότερα λέγουσα παρὰ φίλης φίλῳ φέρειν
γυναικὸς ἀνδρί, τῆς ἐμῆς μητρὸς πάρα;
τῶνδ' οὐ πάρεστι θάρσος, οὐδ' ἔχω τί φῶ
χέουσα τόνδε πελανὸν ἐν τύμβῳ πατρός.
ἢ τοῦτο φάσκω τοὔπος, ὡς νόμος βροτοῖς,
ἴσ' ἀντιδοῦναι τοῖσι πέμπουσιν τάδε
στέφη, δόσιν γε τῶν κακῶν ἐπαξίαν
ἢ σῖγ' ἀτίμως, ὥσπερ οὖν ἀπώλετο
πατήρ, τάδ' ἐκχέασα, γάποτον χύσιν,
στείχω, καθάρμαθ' ὥς τις ἐκπέμψας, πάλιν
δικοῦσα τεῦχος ἀστρόφοισιν ὄμμασιν;
τῆσδ' ἔστε βουλῆς, ὦ φίλαι, μεταίτιαι·
κοινὸν γὰρ ἔχθος ἐν δόμοις νομίζομεν.
μὴ κεύθετ' ἔνδον καρδίας φόβῳ τινός.
τὸ μόρσιμον γὰρ τόν τ' ἐλεύθερον μένει
καὶ τὸν πρὸς ἄλλης δεσποτούμενον χερός.
λέγοις ἄν, εἴ τι τῶνδ' ἔχεις ὑπέρτερον.

Χο. αἰδουμένη σοι βωμὸν ὡς τύμβον πατρὸς
λέξω, κελεύεις γάρ, τὸν ἐκ φρενὸς λόγον.

Ηλ. λέγοις ἄν, ὥσπερ ἠδέσω τάφον πατρός.

Χο. φθέγγου χέουσα σεμνά· τοῖσιν εὔφροσιν.

Ηλ. τίνας δὲ τούτους τῶν φίλων προσεννέπω;

Χο. πρῶτον μὲν αὐτὴν χὥστις Αἴγισθον στυγεῖ.

Ηλ. ἐμοί τε καὶ σοί τἄρ' ἐπεύξομαι τάδε.

Χο. αὐτὴ σὺ ταῦτα μανθάνουσ' ἤδη φράσαι.

Ηλ. τίν' οὖν ἔτ' ἄλλον τῇδε προστιθῶ στάσει;
Χο. μέμνησ' Ὀρέστου, κεἰ θυραῖός ἐσθ' ὅμως.
Ηλ. εὖ τοῦτο, κἀφρένωσας οὐχ ἥκιστά με.
Χο. τοῖς αἰτίοις νυν τοῦ φόνου μεμνημένη –
Ηλ. τί φῶ; δίδασκ' ἄπειρον ἐξηγουμένη.
Χο. ἐλθεῖν τιν' αὐτοῖς δαίμον' ἢ βροτῶν τινα –
Ηλ. πότερα δικαστὴν ἢ δικηφόρον λέγεις;
Χο. ἁπλωστὶ φράζουσ', ὅστις ἀνταποκτενεῖ.
Ηλ. καὶ ταῦτά μοὐστὶν εὐσεβῆ θεῶν πάρα;
Χο. πῶς δ' οὔ, τὸν ἐχθρὸν ἀνταμείβεσθαι κακοῖς;
Ηλ. κῆρυξ μέγιστε τῶν ἄνω τε καὶ κάτω,
< ἄρηξον, > Ἑρμῆ χθόνιε, κηρύξας ἐμοὶ
τοὺς γῆς ἔνερθε δαίμονας κλύειν ἐμὰς
εὐχάς, πατρῴων δωμάτων ἐπισκόπους,
καὶ Γαῖαν αὐτήν, ἢ τὰ πάντα τίκτεται
θρέψασά τ' αὖθις τῶνδε κῦμα λαμβάνει·
κἀγὼ χέουσα τάσδε χέρνιβας νεκροῖς
λέγω καλοῦσα πατέρ'· ἐποίκτιρόν τ' ἐμέ,
φίλον τ' Ὀρέστην φῶς ἄναψον ἐν δόμοις.
πεπραμένοι γὰρ νῦν γέ πως ἀλώμεθα
πρὸς τῆς τεκούσης, ἄνδρα δ' ἀντηλλάξατο
Αἴγισθον, ὅσπερ σοῦ φόνου μεταίτιος.
κἀγὼ μὲν ἀντίδουλος· ἐκ δὲ χρημάτων
φεύγων Ὀρέστης ἐστίν, οἱ δ' ὑπερκόπως
ἐν τοῖσι σοῖς πόνοισι χλίουσιν μέγα.
ἐλθεῖν δ' Ὀρέστην δεῦρο σὺν τύχῃ τινί
κατεύχομαί σοι, καὶ σὺ κλῦθί μου, πάτερ·
αὐτῇ τέ μοι δὸς σωφρονεστέραν πολύ
μητρὸς γενέσθαι χεῖρά τ' εὐσεβεστέραν.
ἡμῖν μὲν εὐχὰς τάσδε, τοῖς δ' ἐναντίοις
λέγω φανῆναί σου, πάτερ, τιμάορον,
καὶ τοὺς κτανόντας ἀντικατθανεῖν δίκῃ.
ταῦτ' ἐν μέσῳ τίθημι † τῆς κακῆς ἀρᾶς †,
κείνοις λέγουσα τήνδε τὴν κακὴν ἀράν·
ἡμῖν δὲ πομπὸς ἴσθι τῶν ἐσθλῶν ἄνω,
σὺν θεοῖσι καὶ Γῇ καὶ Δίκῃ νικηφόρῳ.
τοιαῖσδ' ἐπ' εὐχαῖς τάσδ' ἐπισπένδω χοάς.
ὑμᾶς δὲ κωκυτοῖς ἐπανθίζειν νόμος,
παιᾶνα τοῦ θανόντος ἐξαυδωμένας.

Χο. ἴετε δάκρυ καναχὲς ὀλόμενον
ὀλομένῳ δεσπότᾳ,
πρὸς ἔρυμα τόδε κεδνῶν, κακῶν δ'
ἀπότροπον, † ἄγος ἀπεύχετον †,
κεχυμένων χοᾶν.
κλύε δέ μοι, σέβας,

κλύ', ὦ δέσποτ', ἐξ ἀμαυρᾶς φρενός.
ὀτοτοτοτο<το>τοῖ·
ἰώ, τίς δορυσθενὴς <εἶσ'> ἀνήρ,
ἀναλυτὴρ δόμων, Σκυθικά τ' ἐν χεροῖν
παλίντον' ἐν ἔργῳ βέλη 'πιπάλλων Ἄρης
σχέδιά τ' αὐτόκωπα νωμῶν ξίφη.

Ηλ. ἔχει μὲν ἤδη γαπότους χοὰς πατήρ·
νέου δὲ μύθου τοῦδε κοινωνήσατε.
Χο. λέγοις ἄν· ὀρχεῖται δὲ καρδία φόβῳ.
Ηλ. ὁρῶ τομαῖον τόνδε βόστρυχον τάφῳ.
Χο. τίνος ποτ' ἀνδρὸς ἢ βαθυζώνου κόρης;
Ηλ. εὐξύμβολον τόδ' ἐστὶ παντὶ δοξάσαι.
Χο. πῶς οὖν παλαιὰ παρὰ νεωτέρας μάθω;
Ηλ. οὐκ ἔστιν ὅστις πλὴν ἐμοῦ κείραιτό νιν.
Χο. ἐχθροὶ γὰρ οἷς προσῆκε πενθῆσαι τριχί.
Ηλ. καὶ μὴν ὅδ' ἐστὶ κάρτ' ἰδεῖν ὁμόπτερος –
Χο. ποίαις ἐθείραις; τοῦτο γὰρ θέλω μαθεῖν.
Ηλ. αὐτοῖσιν ἡμῖν κάρτα προσφερὴς ἰδεῖν.
Χο. μῶν οὖν Ὀρέστου κρύβδα δῶρον ἦν τόδε;
Ηλ. μάλιστ' ἐκείνου βοστρύχοις προσείδεται.
Χο. καὶ πῶς ἐκεῖνος δεῦρ' ἐτόλμησεν μολεῖν;
Ηλ. ἔπεμψε χαίτην κουρίμην χάριν πατρός.
Χο. οὐχ ἧσσον εὐδάκρυτά μοι λέγεις τάδε,
εἰ τῆσδε χώρας μήποτε ψαύσει ποδί.
Ηλ. κἀμοὶ προσέστη καρδίᾳ κλυδώνιον
χολῆς, ἐπαίθην δ' ὡς διανταίῳ βέλει·
ἐξ ὀμμάτων δὲ δίψιοι πίπτουσί μοι
σταγόνες ἄφαρκτοι δυσχίμου πλημυρίδος,
πλόκαμον ἰδούσῃ τόνδε· πῶς γὰρ ἐλπίσω
ἀστῶν τιν' ἄλλον τῆσδε δεσπόζειν φόβης;
ἀλλ' οὐδὲ μήν νιν ἡ κτανοῦσ' ἐκείρατο,
ἐμὴ δὲ μήτηρ, οὐδαμῶς ἐπώνυμον
φρόνημα παισὶ δύσθεον πεπαμένη.
ἐγὼ δ' ὅπως μὲν ἄντικρυς τάδ' αἰνέσω,
εἶναι τόδ' ἀγλάϊσμά μοι τοῦ φιλτάτου
βροτῶν Ὀρέστου – σαίνομαι δ' ὑπ' ἐλπίδος.
φεῦ·
εἴθ' εἶχε φωνὴν ἔμφρον' ἀγγέλου δίκην,
ὅπως δίφροντις οὖσα μὴ 'κινυσσόμην,
ἀλλ' εὖ σάφ' ἦν ἢ τόνδ' ἀποπτύσαι πλόκον,
εἴπερ γ' ἀπ' ἐχθροῦ κρατὸς ἦν τετμημένος,
ἢ ξυγγενὴς ὢν εἶχε συμπενθεῖν ἐμοί,
ἄγαλμα τύμβου τοῦδε καὶ τιμὴν πατρός.
ἀλλ' εἰδότας μὲν τοὺς θεοὺς καλούμεθα,
οἵοισιν ἐν χειμῶσι ναυτίλων δίκην

στροβούμεθ'· εἰ δὲ χρὴ τυχεῖν σωτηρίας,
σμικροῦ γένοιτ' ἂν σπέρματος μέγας πυθμήν.
καὶ μὴν στίβοι γε, δεύτερον τεκμήριον,
ποδῶν ὅμοιοι τοῖς τ' ἐμοῖσιν ἐμφερεῖς.
καὶ γὰρ δύ' ἐστὸν τώδε περιγραφὰ ποδοῖν,
αὐτοῦ τ' ἐκείνου καὶ συνεμπόρου τινός.
πτέρναι τενόντων θ' ὑπογραφαὶ μετρούμεναι
εἰς ταὐτὸ συμβαίνουσι τοῖς ἐμοῖς στίβοις.
πάρεστι δ' ὠδὶς καὶ φρενῶν καταφθορά.

Ορ. εὔχου τὰ λοιπά, τοῖς θεοῖς τελεσφόρους
εὐχὰς ἐπαγγέλλουσα, τυγχάνειν καλῶς.

Ηλ. ἐπεὶ τί νῦν ἔκατι δαιμόνων κυρῶ;

Ορ. εἰς ὄψιν ἥκεις ὧνπερ ἐξηύχου πάλαι.

Ηλ. καὶ τίνα σύνοισθά μοι καλουμένη βροτῶν;

Ορ. σύνοιδ' Ὀρέστην πολλά σ' ἐκπαγλουμένην.

Ηλ. καὶ πρὸς τί δῆτα τυγχάνω κατευγμάτων;

Ορ. ὅδ' εἰμί· μὴ μάτευ' ἐμοῦ μᾶλλον φίλον.

Ηλ. ἀλλ' ἦ δόλον τιν', ὦ ξέν', ἀμφί μοι πλέκεις;

Ορ. αὐτὸς κατ' αὐτοῦ τἄρα μηχανορραφῶ.

Ηλ. ἀλλ' ἐν κακοῖσι τοῖς ἐμοῖς γελᾶν θέλεις;

Ορ. κἀν τοῖς ἐμοῖς ἄρ', εἴπερ ἔν γε τοῖσι σοῖς.

Ηλ. ὡς ὄντ' Ὀρέστην τἄρ' ἐγώ σε προὐννέπω;

Ορ. αὐτὸν μὲν οὖν ὁρῶσα δυσμαθεῖς ἐμέ·
κουρὰν δ' ἰδοῦσα τήνδε κηδείου τριχὸς
ἀνεπτερώθης κἀδόκεις ὁρᾶν ἐμέ,
ἰχνοσκοποῦσά τ' ἐν στίβοισι τοῖς ἐμοῖς
<. . . . . .>
σαυτῆς ἀδελφοῦ συμμέτρου τῷ σῷ κάρᾳ·
σκέψαι, τομῇ προσθεῖσα βόστρυχον τριχός,
ἰδοῦ δ' ὕφασμα τοῦτο, σῆς ἔργον χερός,
σπάθης τε πληγάς ἠδὲ θήρειον γραφήν –
ἔνδον γενοῦ, χαρᾷ δὲ μὴ 'κπλαγῇς φρένας·
τοὺς φιλτάτους γὰρ οἶδα νῷν ὄντας πικρούς.

Ηλ. ὦ φίλτατον μέλημα δώμασιν πατρός,
δακρυτὸς ἐλπὶς σπέρματος σωτηρίου,
ἀλκῇ πεποιθὼς δῶμ' ἀνακτήσῃ πατρός.
ὦ τερπνὸν ὄμμα, τέσσαρας μοίρας ἔχον
ἐμοί· προσαυδᾶν δ' ἔστ' ἀναγκαίως ἔχον
πατέρα σε, καὶ τὸ μητρὸς ἐς σέ μοι ῥέπει
στέργηθρον – ἢ δὲ πανδίκως ἐχθαίρεται –
καὶ τῆς τυθείσης νηλεῶς ὁμοσπόρου·
πιστὸς δ' ἀδελφὸς ἦσθ', ἐμοὶ σέβας φέρων
μόνος· Κράτος τε καὶ Δίκη σὺν τῷ τρίτῳ
πάντων μεγίστῳ Ζηνὶ συγγένοιτό μοι.

Ορ. Ζεῦ Ζεῦ, θεωρὸς τῶνδε πραγμάτων γενοῦ·
ἰδοῦ δὲ γένναν εὖνιν αἰετοῦ πατρός,

θανόντος ἐν πλεκταῖσι καὶ σπειράμασιν
δεινῆς ἐχίδνης. τοὺς δ' ἀπωρφανισμένους
νῆστις πιέζει λιμός· οὐ γὰρ ἐντελεῖς
θήραν πατρῴαν προσφέρειν σκηνήμασιν.
οὕτω δὲ κἀμὲ τήνδε τ', Ἠλέκτραν λέγω,
ἰδεῖν πάρεστί σοι, πατροστερῆ γόνον,
ἄμφω φυγὴν ἔχοντε τὴν αὐτὴν δόμων.
καίτοι θυτῆρος καί σε τιμῶντος μέγα
πατρὸς νεοσσοὺς τούσδ' ἀποφθείρας πόθεν
ἕξεις ὁμοίας χειρὸς εὔθοινον γέρας;
οὔτ' αἰετοῦ γένεθλ' ἀποφθείρας, πάλιν
πέμπειν ἔχοις ἂν σήματ' εὐπειθῆ βροτοῖς·
οὔτ' ἀρχικός σοι πᾶς ὅδ' αὐανθεὶς πυθμὴν
βωμοῖς ἀρήξει βουθύτοις ἐν ἥμασιν.
κόμιζ', ἀπὸ σμικροῦ δ' ἂν ἄρειας μέγαν
δόμον, δοκοῦντα κάρτα νῦν πεπτωκέναι.

Χο. ὦ παῖδες, ὦ σωτῆρες ἑστίας πατρός,
σιγᾶθ', ὅπως μὴ πεύσεταί τις, ὦ τέκνα,
γλώσσης χάριν δὲ πάντ' ἀπαγγείλῃ τάδε
πρὸς τοὺς κρατοῦντας· οὓς ἴδοιμ' ἐγώ ποτε
θανόντας ἐν κηκῖδι πισσήρει φλογός.

Ορ. οὗτοι προδώσει Λοξίου μεγασθενὴς
χρησμὸς κελεύων τόνδε κίνδυνον περᾶν,
κἀξορθιάζων πολλὰ καὶ δυσχειμέρους
ἄτας ὑφ' ἧπαρ θερμὸν ἐξαυδώμενος,
εἰ μὴ μέτειμι τοῦ πατρὸς τοὺς αἰτίους
τρόπον τὸν αὐτόν, ἀνταποκτεῖναι λέγων·
αὐτὸν δ' ἔφασκε τῇ φίλῃ ψυχῇ τάδε
τείσειν μ' ἔχοντα πολλὰ δυστερπῆ κακά,
ἀποχρημάτοισι ζημίαις ταυρούμενον.
τὰ μὲν γὰρ ἐκ γῆς δυσφρόνων μηνίματα
βροτοῖς πιφαύσκων εἶπε, τὰς δ' † ἔγνω † νόσους
σαρκῶν ἐπαμβατῆρας, ἀγρίαις γνάθοις
λιχῆνας ἐξέσθοντας ἀρχαίαν φύσιν·
λευκὰς δὲ κόρσας τῇδ' ἐπαντέλλειν νόσῳ·
ἄλλας τ' ἐφώνει προσβολὰς Ἐρινύων
ἐκ τῶν πατρῴων αἱμάτων τελουμένας
< . . . . . >
ὁρῶντα λαμπρόν, ἐν σκότῳ νωμῶντ' ὀφρύν.
τὸ γὰρ σκοτεινὸν τῶν ἐνερτέρων βέλος
ἐκ προστροπαίων ἐν γένει πεπτωκότων,
καὶ λύσσα καὶ μάταιος ἐκ νυκτῶν φόβος
κινεῖ, ταράσσει καὶ διωκάθει πόλεως
χαλκηλάτῳ πλάστιγγι λυμανθὲν δέμας.
καὶ τοῖς τοιούτοις οὔτε κρατῆρος μέρος
εἶναι μετασχεῖν, οὐ φιλοσπόνδου λιβός,

βωμῶν τ᾽ ἀπείργειν οὐχ ὁρωμένην πατρὸς
μῆνιν· δέχεσθαι <δ᾽> οὔτε συλλύειν τινά,
πάντων δ᾽ ἄτιμον κἄφιλον θνήσκειν χρόνῳ
κακῶς ταριχευθέντα παμφθάρτῳ μόρῳ.
τοιοῖσδε χρησμοῖς ἆρα χρὴ πεποιθέναι;
κεἰ μὴ πέποιθα, τοὔργον ἔστ᾽ ἐργαστέον.
πολλοὶ γὰρ εἰς ἓν συμπίτνουσιν ἵμεροι,
θεοῦ τ᾽ ἐφετμαὶ καὶ πατρὸς πένθος μέγα,
καὶ πρὸς πιέζει χρημάτων ἀχηνία,
τὸ μὴ πολίτας εὐκλεεστάτους βροτῶν,
Τροίας ἀναστατῆρας εὐδόξῳ φρενί,
δυοῖν γυναικοῖν ὧδ᾽ ὑπηκόους πέλειν.
θήλεια γὰρ φρήν· εἰ δὲ μή, τάχ᾽ εἴσεται.